

УДК 902.01:903.15(477.5)

Олег Білінський
(Київ)**ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДІЛЕННЯ ЛОКАЛЬНИХ ВАРІАНТІВ СКІФСЬКОГО ЧАСУ НА ПІВНОЧІ ДНІПРОВСЬКОГО ЛІСОСТЕПОВОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ**

У роботі аналізується традиція локального поділу пам'яток скіфського часу Лівобережжя, виділяються її основні засновки. На підставі нових досліджень поселенських систем регіону пропонується введення нового таксону – регіону в цю систему, робляться припущення про причини їх появи та сутність. Виділені регіони в басейнах Сейму та Псла дозволяють припустити існування подібних структур і на інших територіях Лівобережжя.

Ключові слова: Лівобережний лісостеп, скіфський час, локальний варіант, регіон.

Ідея регіонального поділу пам'яток скіфського часу з'явилася давно. На можливість цього вказує сам опис Скіфії Геродотом, який перераховує скіфські та «нескіфські» племена, зазначаючи місця їх проживання. Вже на початку ХХ ст. О. А. Спицин виділив «райони» поширення пам'яток¹. Далі ця ідея розвивалася через пряму ідентифікацію окремих регіонів із племенами, описаними Геродотом². Різниця між ними підкреслювалася і характерними особливостями у матеріальній культурі³. Після першої радянської конференції, присвяченої питанням скіфо-сарматської археології, опис пам'яток лісостепу за локальними варіантами увійшов як норма у фахову літературу⁴. Проте вже з 60-их років дослідники бачили локальні варіанти лише, як частину великого об'єднання Лівобережного лісостепу, об'єднуючи їх у зольничну культуру⁵, культуру посульсько-донецького типу⁶, історико-культурну спільність⁷. Основною підставою виділення локальних варіантів у середині цього

¹ Спицын А. А. Курганы скифов-пахарей // Известия Императорской Археологической Комиссии. – 1918. – Вып. 65. – С. 87–143.

² Фабрициус И. До питання про топографізацію племен Скіфії / Ирина Фабрициус // Археологія. – 1951. – Вып. 5. – С. 50–80.

³ Ильинская В. А. Памятники скифского времени Посулья: автореферат дисс. канд. ист. наук. – Киев, 1949.

⁴ Граков Б. Н. Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях Европейской части СССР в скифское время / Б. Н. Граков, А. И. Мелюкова // Вопросы скифо-сарматской археологии. – 1954. – С. 39–93.

⁵ Ляпушкин И. И. Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа / И. И. Ляпушкин // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.; Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – №104. – 384 с.

⁶ Ильинская В. А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья) / В. А. Ильинская. – К.: Издательство «Наукова думка», 1968. – 269 с.

⁷ Моруженко А. А. Историко-культурная общность племен междуречья Днепра и Дона в скифское время / А. А. Моруженко // Советская археология. – 1983. – № 4. – С. 25–40.

об'єднання була компактна поширеність пам'яток у певних регіонах та незначні відмінності в матеріальній культурі, поховальних пам'ятках та ін.

Вже у ХХІ ст. суттєве зростання джерельної бази дозволило повноцінно порівнювати між собою різні локальні варіанти. Розглядаючи це питання з точки зору особливостей домобудівництва, поховального обряду та матеріальної культури, Д. С. Гречко доходить висновку про загальну єдність пам'яток усього Лівобережжя. Серед останніх робіт, важливих у цьому контексті, є опрацювання кераміки Лівобережжя К. Ю. Пеляшенка. Проаналізувавши ліпний посуд, дослідник говорить про відсутність суттєвих регіональних відмінностей. Останні можна фіксувати лише на Сулі⁸. Такі дослідження вказують на відсутність суттєвої різниці в матеріальній культурі в різних регіонах, чим ставлять питання про доцільність виділення локальних варіантів взагалі.

Заново ця тема актуалізувалася після дослідження системи заселення скіфського часу на півночі Лівобережного лісостепу⁹. Так, докладне вивчення пам'яток у басейні Сейму продемонструвало загальну близькість матеріальної культури з рештою Лівобережжя і в той самий час суттєві відмінності в деяких категоріях предметів та традиціях. Вивчення поселенської структури дозволило виділити тут два регіони (Східне та Західне Посейм'я). Територіальне розмежування пам'яток підкріплюється і різницею у матеріальній культурі (в першу чергу, це поширеність перлинного орнаменту у Східному регіоні) та незначними відмінностями в площах пам'яток та системі заселення. З огляду на культурно-історичні процеси в регіоні можна припустити дещо різну генезу населення та етнічний склад.

У басейні Псла яскраво виділяється регіон у верхній течії річки. Окрім територіальної обособленості, його вирізняє значна кількість посуду з перлинним орнаментом та чисельні малі за площею (до 1 га) городища. Незважаючи на надзвичайно малу кількість матеріалів, наразі немає підстав припускати існування поселень тут раніше V ст. до н.е.¹⁰ Пам'ятки нижче за течією (вже в околицях Сум), представлені в основному незахищеними поселеннями (близько 10% городищ) і не мають перлинного орнаменту на посуді. У ході досліджень останніх років тут були відкриті зольники, які досі не були відомі тут та рідко трапляються на північ від Ворскли. Ідею виділення регіонів у середині локальних варіантів можна екстраполювати й на інші території Лівобережжя¹¹.

⁸ Пеляшенко К. Ю. Ліпний посуд скіфського часу Дніпро-Донецького лісостепу: дис. канд. іст. наук: 07.00.04 / Ін-т. археології НАН України. – К., 2014. – С. 164–165.

⁹ Докладніше див. Білинський О. Використання ГІС у вивченні пам'яток скіфського часу на Сеймі // *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей (Ніжин, 23–25 листопада 2018 р.)*. – Київ: ІА НАНУ, 2018. – С. 32–33.

¹⁰ Докладніше ці пам'ятки описані у окремій статті: Білинський О. О. Пам'ятки скіфського часу у верхів'ях Псла / О. О. Білинський, Д. О. Кабанов // *Археологія і давня історія України*. – 2015. – Вип. 4 (17). – С. 122–127.

¹¹ Регіони виділені за поширенням городищ див.: Білинський О. *Городища скіфського часу в Дніпровському лівобережному лісостепу: Загальна характеристика, каталог, типологія* / О. О. Білинський // *Археологія і давня історія України*. – 2018. – Вип. 1 (26). – С. 213–234.

Наявність таких регіонів можна пояснювати через компактне проживання тут якихось груп населення. Судячи з уже виділених регіонів у басейнах Псла та Сейму до комплексу ознак належить не лише система заселення, але і особливості у фортифікаційному будівництві, господарстві, матеріальній культурі, наявності традиції спорудження зольників.

Основою для виділення великих локальних варіантів насамперед виступала територіальна обособленість пам'яток. Після картографування нині відомих поселенських структур вона стала ще більш наочною. Пам'ятки Лівобережжя тяжіють до долин великих річок (Сейму, Сули, Псла та Ворскли), відходячи від них переважно найбільшими притоками. Таким чином ареали пам'яток виявляються розділені вододільними масивами, зближуючись у місцях, де наближаються одна до одної долини річок. Дещо інша система помітна в басейні Сіверського Дінця. Тут поселення та городища рівномірно розпорошені річками другого, третього та навіть четвертого порядків¹². Але на карті фіксується лише статична картина поширення пам'яток у той час, як заселення території та розвиток поселенської структури були динамічними процесами. Так, пам'ятки із зольниками середнього Псла та ймовірні мігранти з Сейму верхнього Псла не були пов'язані між собою, проте заселяли долину однієї річки. Це спонукає до пошуків пояснення такої традиції будівництва пам'яток. Найбільш ймовірним варіантом є господарство населення, яке потребувало використання набору різних ґрунтів та ландшафтів поруч із пам'яткою. Саме такий строкатий склад є в долинах великих річок Лівобережжя, у той час, як вододільні ділянки майже повністю вкриті складними для обробітку в давнину чорноземами.

Попередній висновок, який можна зробити, говорить про те, що локальні варіанти демонструють не територіальну розпорошеність населення та тим більше не етнічний поділ Скіфії, а найбільш вигідні для проживання, а тому й заселені території.

Oleh Bilynskyi
(Kyiv)

ON THE QUESTION OF LOCAL DIVISION OF SCYTHIAN TIME SITES IN THE NORTH PART OF DNIPRO LEFT BANK FOREST STEPPE

This paper addresses the analysis of local division of Scythian age sites of the Dnipro left bank, highlighting its main findings. Based on the new studies of the settlement systems of the region, it is proposed to introduce a new taxon - the region into this system. Several assumptions are made about the reasons for the emergence of such structures. Existence of the regions in the Seym and Psel basins suggest that similar structures can be found in other areas of the Dnipro left bank forest steppe.

Keywords: *Left-bank forest steppe Ukraine, Scythian time, local division, region.*

¹² Карта пам'яток Сіверського Дінця є у монографії: Гречко Д. С. Населення скіфського часу на Сіверському Дінці / Д. С. Гречко. – К., 2010. – 286 с.